

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 30 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1931

ΠΡΟΕΔΡΙΑ Α. Χ. ΒΟΥΡΝΑΖΟΥ

ΠΡΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Ὁ Πρόεδρος ἀνακοινοῖ τὸ Προεδρικὸν Διάταγμα τὸ ἐπικυροῦν τὴν ἐκλογὴν τοῦ κ. Γεωργίου Μπαλῆ ὡς ἀκαδημαϊκοῦ.

Ὁ Πρόεδρος ἀνακοινοῖ ἐπίσης ὅτι ὑπέβαλον ὑποψηφιότητα διὰ τὴν ἔδραν τῶν Ἱατρικῶν Ἐπιστημῶν οἱ κκ. Ι. Καρδαμάτης καὶ Σ. Δοντᾶς.

ΚΑΤΑΘΕΣΙΣ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς καταθέτει τὰ πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν ἀποσταλέντα συγγράμματα.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ. — Καὶ πάλιν περὶ τοῦ ὀνόματος Μορέας, ὑπὸ Γ. Χατζιδάκι.

Αἱ γλωσσικαὶ ἔρευναι ἔχουν καὶ τὴν ἀσθενῆ αὐτῶν πλευράν, αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἔτυμολογία λέξεων καὶ μάλιστα κυρίων ὀνομάτων, τοπωνυμιῶν κ.λ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀρχαῖος Γραμματικὸς, ὁ Ἡρωδιανός, παρήγγελεν «οὐ δεῖ ἐπὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων ἔτυμολογίας λαμβάνειν», καὶ ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλός μου Κ. Κόντος ἔλεγε κατὰ τὸν οἰκεῖον αὐτῷ χαρίεντα τρόπον «ταῦτα καὶ τὸ εἰδέναι καὶ τὸ μὴ εἰδέναι ἴσον ἐστίν.» Ἐνεκα τούτου δὲν ἀσχολοῦμαι εὐχαρίστως περὶ τὰς ἔτυμολογίας κυρίων ὀνομάτων, ἀλλὰ ἐνίοτε ἀναγκάζομαι, διότι ἐρασιτέχναι τινὲς ἀρπάζουν ἐσφαλμένας ἔτυμολογίας τούτων καὶ συνάγουν ἐξ αὐτῶν πλημμυρῆ μὲν καὶ ἀσύστατα, ἀντεθνικὰ δέ, ἱστορικὰ δῆθεν συμπεράσματα, καὶ τότε καθήκον παντὸς ἐπιστήμονος εἶναι νὰ ἀντεπεξέλθῃ

κατ' αὐτῶν. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς συμβαίνει προκειμένου περὶ τοῦ τοπωνυμίου ὁ *Μορέας*.

Περὶ τοῦ ἐτύμου τοῦ ὀνόματος τούτου ἐπραγματεύθησαν μέχρι τοῦδε πολλοὶ Ἑλληνες καὶ ξένοι¹, τελευταῖος δὲ καὶ ἐγὼ (ἐδ. Ἀθηνᾶς, 5, σ. 231 κέξ., 491 κέξ., 549)². Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἐτυμολογικαὶ ἀπόπειραι τῶν παλαιότερων δὲν μοι ἐφάνιντο ἐπιτυχεῖς, ἤλεγξα μὲν αὐτάς, ἐπιστάμενος δὲ ὅτι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐκαλλιεργεῖτο ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Ἠλείᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ ἡ μέταξα (ἰδ. τὰ περὶ Δανιηλίδος παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ. Πρβλ. καὶ τὰς ἐμὰς Γλωσσολογ. Μελετ. Α'. σ. 24), καὶ ὅτι κατ' ἀνάγκην θὰ ὑπῆρχον ἐκεῖ πολλαὶ *μορέαι*, ὅτι δὲ ἀκριβῶς ἡ δυτικὴ Πελοπόννησος καὶ μόνον αὕτη ἐκαλεῖτο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους *Μορέας*, ἤκαστα ὅτι ἀπὸ τοῦ δένδρου τούτου ἐλήφθη ἡ νέα ὀνομασία καὶ, ὡς νομίζω, ἔπεισα πάντας. Ἀλλ' ἰδοὺ πρὸ μικροῦ ἠγέρθη τις τῶν παρ' ἡμῖν θηρευόντων ἐτυμολογίας ἀποφαινόμενος ὅτι ἡ μὲν ἐτυμολογία ἐκ τοῦ σλαυικοῦ *morje* (= θάλασσα) ἢ προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ Fallmerayer καὶ ἀσπαστῆ τῷ Βουλγάρῳ Γεννάδιῳ εἶναι δυνατὴ, ἡ δὲ ἐμὴ ἐκ τοῦ «*μορέα*» ἀδύνατος. Ἐπειδὴ δὲ εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ὑπὲρ τῆς γνώμης μου, ἡ ἀμφισβήτησις δὲ ἡ γενομένη δίδει ἀφορμὴν, ἵνα τὸ πρᾶγμα ἐξετασθῆ ἀκριβέστερον καὶ προσεκτικώτερον, καὶ ἐπειδὴ πλὴν τούτων τὸ ζήτημα ἄπτεται τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους ἡμῶν, ἐνόμισα καλὸν νὰ ὑποβάλω τὴν ρηθεῖσαν ἀμφισβήτησιν ὑπὸ κρίσιν καὶ πρὸς τοῦτο λέγω τὰ ἀκόλουθα:

Τὴν ἐκ τοῦ σλαυικοῦ *morje* (= θάλασσα) παραγωγὴν τῆς λέξεως *Μορέας* ἔκρινα ἐσφαλμένην, πρῶτον διότι δὲν ἦτο κατ' ἐμὴν γνώμην δυνατὸν νὰ ὀνομασθῆ ἡ ξηρὰ δι' ὀνόματος σημαίνοντος τὴν θάλασσαν — καὶ τούτου ξένου, σλαυικοῦ — ἀφ' οὗ μάλιστα οἱ Ἑλληνες διὰ πάντων τῶν αἰώνων τοσοῦτον οἰκειῶς ἔχομεν πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς πάντοτε ἀνὰ στόμα ἔχομεν. «*Ἡ θάλασσα ἔν' ἡ μάννα μου, τὸ κῶμα ἢ ἀδερφή μου — τὰ χοχλαδάκια τοῦ γιαιοῦ ἢ ἀγαπητικὴ μου*», ἄδει ὁ ἑλληνικὸς λαός, καὶ «*θάλασσα, μικροθάλασσα καὶ μικροκυματοῦσα — ὄλοι σὲ λένε θάλασσα μὰ ἔγὼ σὲ λέω ἀ(ν)θοῦσα*» κ. οὐ. κ. Καὶ δεύτερον, διότι ἡ ἀρχαία σλαυικὴ λέξις *morje* λήγουσα οἰκοθεν εἰς φωνῆεν - e δὲν ἠδύνατο νὰ παρεκταθῆ δι' ἄλλου ἀκόμη φωνήεντος - a εἰς *morjea* - *μορέα*. Διότι, ἔλεγον, εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ μὲν εἰς σύμφωνον περατούμεναι ξέναὶ λέξεις εἰσερχόμεναι εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν προσλαμβάνουν συνήθως φωνῆέν τι, ἀλλ' αἱ λήγουσαι οἰκοθεν εἰς φωνῆεν δὲν προσλαμβάνουν ἄλλο φωνῆεν. *kitap-i kiatip-ης καὶ hospitium σίτιι κττ.* Κατὰ ταῦτα τὸ *morje* δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ *morea* καὶ προσέτι νὰ τομισθῆ ἐπὶ τῆς παραληγούσης, ἐπὶ τοῦ -έ- ἄνευ οὐδενὸς ἀποχρῶντος λόγου. Ἄς προστεθῆ ὅτι τὸ φθογγικὸν σύμπλεγμα - *orj-*

¹ Ὁ Σάθης (ἐκ τοῦ *Μάργα* ἢ *Μάργαλα*, *Μαργαῖαι* κ.λ.), ὁ Fallmerayer (παρὰ τὸ σλαυικ. *morje*), ὁ Ἀθαν. Πετριδῆς (παρὰ τὸ *Μοριάτις* - *Μοριατάδα*), ὁ Cuilletière (παρὰ τὸ *μορέα*) κ.λ.

² Ἰδ. καὶ Γλωσσολογ. Μελετῶν Α'. Ἀθῆναι 1901 σ. 1 κέξ.

δὲν ἠδύνατο φωνητικῶς νὰ μεταβληθῆ εἰς - ρε -. Διότι τὰ μὲν συμπλέγματα - ρεα - καὶ - ρια ⁻¹ συγγέονται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος (οὐχὶ πανταχοῦ), τὸ δὲ σύμπλεγμα - ρι' - (ρη), ὅπου ἀρχῆθεν ὑπῆρχε τοιοῦτον σύμπλεγμα - ρι' -, ἐκεῖ ἐκφωνεῖται πάντοτε καὶ σήμερον ἔτι πλήρες - ρι' -, οὐχὶ ἀπλοῦν - ρι' -, πρβλ. ὀργή, ὀργίζομαι, ἀργία, ἀργεῖ, ἀργησα (ιδ. Γλωσσολογ. Μελετῶν σελ. 9).

Πρὸς τὰ ἐκ τῆς φωνητικῆς ἐπιστημονικῶς ταῦτα ἐπιχειρήματα τὰ καταπατούμενα διὰ τῆς ἐκ τοῦ μοιγε παραγωγῆς τοῦ *Μορέας* καὶ πρὸς τὸν ἀνερμήνευτον καταβιβασμὸν τοῦ τόνου ἀπὸ τῆς ἀρχούσης συλλαβῆς εἰς τὴν ἐπομένην - ρε - οὐδὲν ἀντετάχθη, πρὸς δὲ τὸ ἄλλο ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὀνομασθῆ ἡ ξηρὰ δι' ὀνόματος δηλοῦντος θάλασσαν ἀντετάχθη ὅτι ἡ παρὰ τὸν *Εὐξείνων Πόντον* γνωστὴ χώρα ὀνομάσθη ἐπίσης *Πόντος* καὶ πόλις τις ἐν Κρήτῃ ἐκαλεῖτο *Θάλασσα*. Περὶ τούτων παρατηρῶ πρῶτον ὅτι δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι πόλις ἐν Κρήτῃ ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦτο, δηλ. *Θάλασσα*. Τοῦτο εἶναι πλημμυελῆς ἀνάγνωσις πλημμυελοῦς γραφῆς καὶ οὐδὲν ἄλλο. Ἴδου τί διδάσκει ὁ *Θησαυρὸς* τοῦ Ἑρρίκου *Στεφάνου* (τόμ. Δ'. σελ. 233.) «Act. Ap. 27,8 ἐγγὺς ἦν πόλις (Cretae) *Λασαία*, ubi cod. Alex. *ἄλασσα*, cui si Θ addatur, habemus *Θάλασσα*, quod legit Beda. Bekkel. Mihi longe probabilius videtur Stephanum non de nomine loci cogitasse, sed hoc dicere voluisse, a *θάλασσα*, quod mare significat, derivari *θαλασσαῖος*, *θαλασσεύς*, *θαλάσσιος*, quorum exempla infra afferemus.» Καὶ ἀληθῶς πᾶσαι αἱ ἐκδόσεις τῆς Κ.Δ. παρέχουσι τὴν γραφὴν *Λασαία* καὶ τὸ λεξικὸν τῶν κυρίων ὀνομάτων τῶν *Pape-Benseler* ὁμοίως, (τὸ *Ἄλασσα* ὡς διάφορον γραφῆν), οὐδαμοῦ δὲ ἡ *Θάλασσα*. Ἐπὶ τῆς πλημμυελοῦς ἄρα ταύτης ἀναγνώσεως τοῦ *Bekkel* δὲν δύναται προφανῶς νὰ στηριχθῆ ἡ γνώμη ὅτι *θάλασσα* ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῆ καὶ πόλις ἢ καθόλου *ξηρά*. Περὶ δὲ τοῦ *Πόντος* παρατηρῶ τὰ ἐξῆς. Πρῶτος, καθ' ὅσον γνωρίζω, ὁ πολὺς *Αὔγουστος Fick* ἠθέλησε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ φαινόμενον τοῦτο, δι' ὃ ἔγραψεν ἐν *Bezzenberger's Beiträge* τόμ. ΚΒ' σελ. 12 κέξ. «Τὸ ὄνομα χώρας *Πόντος* ἐλήφθη ἐκ συνθέσεων, οἷον *Ποντοκαππαδοκία*, *Ποντοβιδυνία*. Μόνον οὕτως νοεῖται πῶς ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῆ χώρα ὡς *θάλασσα*». πρβλ. καὶ σελ. 223 αὐτόθ. Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ ρηθέντος σοφοῦ ἀνδρὸς θά μοι ἐπιτραπῆ νὰ μὴ συμφωνήσω· πρῶτον διότι τὸ ὄνομα *Πόντος* ἐπὶ τῆς χώρας ἦτο ἤδη ἀπὸ τοῦ Ε'. αἱ. π. Χ. ἐν χρήσει παρὰ τε τοῖς Ἰωσι καὶ τοῖς Ἀττικοῖς (πρβλ. Ἡροδοτ. Δ', 8 «Ἑλλήνων οἱ τὸν *Πόντον* οἰκέοντες» καὶ *Ξενοφ.* Ἀνάβ. Ε', 6, 15 κ.λ.), τὰ δὲ σύνθετα *Ποντοκαππαδοκία*, *Ποντοβιδυνία* οὐχί. Ταῦτα συνετέθησαν καὶ παρεδόθησαν πολὺ βραδύτερον. Ἐπειτα διότι ἐλπίζω ὅτι βοηθούμενος μάλιστα ὑπ' ἀναλόγων τῆς Ν. Ἑλληνικῆς δύναμαι νὰ προτείνω ἄλλην πιθανωτέραν ἐρμηνείαν. Οἱ

¹ Περὶ τῆς διαφόρου διαθέσεως τῶν ληγόντων εἰς - ρεα ἀπὸ τῶν εἰς - ρια ιδ. Γλωσσολ. Μελετῶν σ. 152 κέξ.

Ἕλληνας — πολὺν χρόνον πρὸ τοῦ ἀποικισμοῦ τῶν Ἰώνων εἰς τὴν ρηθεῖσαν χώραν — διέπλεον τὸν Πόντον καὶ καλῶς ἐγνώριζον αὐτόν. Ἀλλὰ τὸ προσηγορικὸν ὄνομα πόντος ἐνωρὶς ἀπηρχαϊώθη, διὸ ἐκ τῶν ἀττικῶν πεζογράφων τοῦ Ε'. αἰ. μόνοι οἱ ἀρχαῖζοντες Θουκυδίδης καὶ Πλάτων μεταχειρίζονται τὸ ὄνομα πόντος ὡς προσηγορικόν, οὐχὶ δὲ οἱ ρήτορες, οὐδ' ὁ Ξενοφῶν καὶ οἱ κωμικοὶ ποιηταί, ἀλλὰ μόνον ὡς κύριον Πόντος (Ἄξενος ἢ κατ' εὐφημισμὸν Εὐξείνος Πόντος) καὶ ὡς τοιοῦτον ἐγινώσκετο κατὰ τοὺς ἀκολούθους χρόνους. Ἐνεκα δὲ τούτου οἱ μὲν ἀποικοὶ ὠνόμασαν τὴν χώραν κατὰ τὰ διάφορα αὐτῆς μέρη διὰ διαφόρων ὀνομάτων: Σινώπη, Τραπεζοῦς, Κερασσοῦς, Ἄμισός, Κοτύωρα, Κρώμνη, Ἡράκλεια καὶ Ποντοηράκλεια κ.λ. (Ξενοφ. Ἀναβ. Ε'. 15,1 κέξ.), ἀλλ' οἱ ἄλλοι Ἕλληνας δὲν ἐκάθισαν νὰ πολυπραγμονῶσι καὶ ἐξετάζωσι, πῶς ὠνομάζετο ἕκαστον μέρος τῆς χώρας ἐκείνης, ἤρκοῦντο δὲ εἰς τὸ γενικὸν ὄνομα Πόντος, ἀκριβῶς ὅπως καὶ παρ' ἡμῖν λέγεται *Μαυροθαλασσίτικα ξύλα*, καίτοι ἡ ξυλεία αὕτη ἔρχεται ἐκ Ρουμανίας καὶ Τουρκίας.

Ὅτι δὲ ἀληθῶς τὸ κύριον καταστὰν ὄνομα Πόντος καὶ οὐχὶ τὸ προσηγορικόν ὁ πόντος ἐπεξετάθη εἰς δῆλωσιν καὶ τῆς ξηρᾶς, τούτου ἀπόδειξις εἶναι τὸ ἐξῆς: Τὸ μεσαιωνικὸν ὄνομα ἡ σούδα — ἄχρηστον ἐν Κρήτῃ ὡς ὄνομα προσηγορικόν — ἔγινεν ἐν αὐτῇ κύριον καὶ σημαίνει οὐχὶ μόνον τὸν γνωστὸν μέγαν κόλπον, ἀλλὰ καὶ τὰ παρ' αὐτὸν μικρὰ οἰκήματα καὶ τὴν ἐκεῖ νησίδα. Πρβλ. καὶ *λιμένες πάρορμοι* Ὀδυσ. ν σελ. 5, ἔπειτα *Πάρορμος*, ὄνομα λιμένων πολλαχού, ἔπειτα καὶ παρακειμένων τούτοις πόλεων, ὅθεν καὶ τὰ ἐθνικά: *Πανορμίται* καὶ *Πανόρμιοι*. Ἐν πᾶσι τούτοις πρόκειται περὶ γνωστοῦ ἐν τῇ Γλωσσικῇ φαινομένου (ιδ. τὴν ἐμὴν Γενικὴν Γλωσσικὴν σ. 205 - 6), καθ' ὃ λέξεώς τινος ἡ σημασία περιορίζεται, στενοῦται καὶ ἔπειτα πάλιν εὐρύνεται, ὅπως συμβαίνει, ὅταν ἀπὸ προσηγορικῶ ὀνομά τι τραπῆ εἰς κύριον, ἀπὸ ἐπιθέτου εἰς οὐσιαστικὸν κ.λ. Ἐκ τῶν εἰρημένων ἔγινε πασίδηλον, ὅτι οὐχὶ τὰ γενικά, προσηγορικὰ ὀνόματα πόντος, σούδα οὐδὲ τὸ ἐπίθετον πάρορμος ἐδήλωσαν καὶ τὴν ξηράν, ἀλλὰ τὰ πρότερον γενόμενα τοπωνυμικὰ Πόντος, Πάρορμος, Σούδα κττ. τὰ δηλώσαντα περιεκλεισμένην θάλασσαν, ὄρμον, κόλπον, λιμένα, πόντον, ταῦτα ἐπεξετάθησαν καὶ ἐπὶ τὴν παρακειμένην γῆν διὸ δὲν δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι τὸ προσηγορικὸν ὄνομα θάλασσα ἢ πόντος δύναται νὰ σημαίνουσι καὶ τὴν ξηράν. Ἐπειτα ἂν ὑποτεθῆ ὅτι κατὰ τὸν Μεσαίωνα διὰ τινὰ αἰτίαν ἔδει νὰ μετονομασθῆ ἡ χερσόνησος τοῦ Πέλοπος δι' ἄλλου ὀνόματος δηλοῦντος τὴν θάλασσαν (ἀπὸ τοῦ 600 π. Χ. ἀπαντῶμεν τὸ ὄνομα *Πελοπόννησος*, ἐν τῷ Ὑμνῷ εἰς Πύθιον Ἀπόλλωνα καὶ ἐν Κυπρίοις ἔπεσιν), διατὶ νὰ μὴ ληφθῆ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐλληνικὸν καὶ πασίγνωστον ὄνομα θάλασσα, ἀλλὰ τὸ ξένον καὶ ἄγνωστον ἡμῖν μοιγε; Ἡ μήπως οἱ τότε Πελοποννήσιοι εἶχον λησμονήσει τὸ Ἕλληνικὸν ὄνομα θάλασσα καὶ μετεχειρίζοντο τὸ σλαυικὸν μοιγε, ἐν ἄλλαις λέξεσιν δὲν ἦσαν πλέον Ἕλληνας, ἀλλὰ Σλαῦοι; Τοῦτο δ' ἀληθῶς ἤθελε νὰ

δηλώση και ὁ προτείνας τὴν σχετικὴν ἑτυμολογίαν Fallmerayer καὶ οἱ ἀσμένως παραδεχθέντες αὐτήν.

Ἄλλ' ἰδοῦ προβάλλεται ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἐρώτημα: ἐλέχθη ποτὲ ἐν Ἑλλάδι τὸ προσηγορικὸν ὄνομα μοῖγε ἀντὶ τοῦ θάλασσα ἢ ἐδηλώθη ποτὲ οὕτω κόλπος, ὄρμος, λιμὴν τις παρὰ τὴν Πελοπόννησον, ὥστε νὰ δυνηθῆ κατόπιν νὰ ἐξαπλωθῆ τοῦτο ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον, ὅπως τὰ: *πόντος*, *πάνορμος*, *σοῦδα* λεγόμενα πρότερον ὡς προσηγορικά μετέστησαν εἰς ὀνόματα κύρια, τοπωνυμικά — δηλωτικὰ θαλάσσης καὶ ἔπειτα καὶ τῆς ἐγγύς ξηρᾶς; Οὐχί, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον γινώσκω, οὔτε πρότερον ἤτο παρ' ἡμῖν τοιοῦτό τι ἐν χρήσει οὔτε σήμερον γινώσκεται¹. Ὡστε ὑποτιθεμένου ὅτι τὸ ὄνομα *Μορέας* παρήχθη ἐκ τοῦ σλαυϊκοῦ μοῖγε, εἶναι ἀνάγκη νὰ πιστευθῆ ὅτι τὸ ὄνομα μοῖγε — ἐπήδησεν ἐκ τῆς χώρας τῶν Σλαύων, — ἐχρησίμωσεν ἐν Ἑλλάδι οὐχὶ ὡς προσηγορικόν, ἀλλ' εὐθύς ἔγινε κύριον, τοπωνυμικόν, καὶ μάλιστα ὄχι χερσονήσου ὅλης ἀλλὰ μέρους αὐτῆς, ἔπειτα δὲ ἐξηφανίσθη οὐδὲν ἴχνος καταλιπόν. Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ ὑποθέσεις αὗται, συνδυαζόμεναι μάλιστα πρὸς τὰς ἐμφανιζομένας δυσκολίας κατὰ τὴν ἑτυμολογίαν ταύτην τοῦ «Μορέας» ἐκ τοῦ μοῖγε, εἶναι τόσον ἀπίθανοι, ὥστε οὐδεὶς, νομίζω, ἐχέφρων δύναται νὰ συμφωνήσῃ πρὸς αὐτάς. Ἄν δὲ προστεθῆ εἰς ταῦτα ὅτι τὸ ὄνομα ὁ *Μορέας* ὡς ὄνομα κόμης καὶ ταύτης οὐχὶ παραλίαις ἐπιστώθη καὶ ἐν Κρήτῃ, ὅπου βεβαίως δὲν κατόκησάν ποτε Σλαῦοι (πρβλ. Γλωσσολογ. Μελετῶν Α'. σελ. 5 καὶ Ἀθηνᾶς Ε'. σελ. 549), τότε . . . Οὐδεμία ἄρα δύναται νὰ ἐγερθῆ τοῦ λοιποῦ ἀμφιβολία περὶ τοῦ πλημμελοῦς τῆς ἑτυμολογίας ταύτης τοῦ *Μορέως* ἐκ τοῦ μοῖγε.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν ὑποστήριξιν τῆς ἐκ τοῦ μοῖγε παραγωγῆς τοῦ *Μορέας*, περὶ δὲ τῆς ἀποκρουσθείσης ἑτυμολογίας μου ἐκ τοῦ δένδρου *μορέα* λέγομεν τὰ ἐξῆς: 1) ἡ ἐμὴ ἐρμηνεία τοῦ τύπου εἰς - *έας* πολλῶν ὀνομάτων τῆς Ν. Ἑλληνικῆς ἐκ τοῦ ἀρχαίου τύπου εἰς - *εὺς* (βασιλεὺς - βασιλέας — βασιλεάς, χαλκεὺς - χαλκέας - χαλκεάς, φονεὺς - φονέας - φονεᾶς κ. λ.). ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ νέου ἑτυμολόγου («. . . ἐκ καταλήξεως - *έας* . . . ἥτις δῆθεν προῆλθεν ἐκ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος καταλήξεως - *εὺς*»), καὶ δὴ διότι — κατ' αὐτὸν — τὰ εἰς - *εὺς* (- *έας*, - *ᾶς*) δὲν εἶχον περιεκτικὴν σημασίαν. Εἰς ταῦτα παρατηρῶ ὅτι ἤδη τῷ 1881 εἰς τὸ προβληθὲν ἐρώτημα, ποῦ κεῖται ἡ γέφυρα, δι' ἧς πολλὰ τριτόκλιτα ὀνόματα μετέστησαν εἰς πρωτόκλιτα. οἶον ἡ *μήτηρ* — ἡ *μητέρα*, ὁ *πατήρ* — ὁ *πατέρας*, ὁ *βασιλεὺς* — ὁ *βασιλέας* κ. λ.,

¹ Ἐπειδὴ δὲν ἔχω ἀπόλυτον πεποιθήσιν εἰς τὴν πρεσβυτικὴν μου μνήμην, ἀπετάθη διὰ σημειώματος εἰς τοὺς συντάκτας τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ τῆς Ἑλλ. γλώσσης ἐρωτῶν, ἂν οὗτοι ἔχωσι γινώσιν αὐτοῦ, οὗτοι δὲ ἀπήντησαν τὰ ἀκόλουθα: «Ἡ σλαυϊκὴ λέξις μοῖγε δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἑλλην. γλῶσσαν, ὡς μαρτυροῦν τὰ ἐξ Ἀρχεῖα ἡμῶν. Ἐν μεσαιωνικοῖς ἑλληνικοῖς κειμένοις οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν συνήτησε τὴν λέξιν ταύτην».

ἀπήντησα ὅτι γέφυρα πρὸς τὴν τοιαύτην μετάβασιν ὑπῆρξεν ἡ ἐν. αἰτιατική, ἥτις κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἔληγεν εἰς — ν, ὅθεν βραδύτερον κατὰ τοὺς μεσαιωνικούς χρόνους ἐπλάσθη ἡ νέα ὀνομαστική κατὰ τὰ πρωτόκλιτα, ἦτοι κατὰ τὰ: τὸν ταμίαν — ὁ ταμίας, τὴν ἐσπέραν — ἡ ἐσπέρα κ.λ., ἐλέχθη καὶ τὸν βασιλέαν — ὁ βασιλέας, τὴν μητέραν — ἡ μητέρα κ.λ., (πρβλ. Bezzemberger's Beiträge τόμ. 6, σ. 333). Ὅτι δὲ ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι ἀληθής, ἀπόδειξις ὅτι μόνον ἐκεῖνα τὰ τριτόκλιτα ἐτράπησαν ἐν τῷ ἐνικῷ ἀριθμῷ εἰς πρωτόκλιτα, ὧν ἡ ἐνικ. αἰτ. ἔληξε κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους εἰς - ν, τοιαῦτα δ' ἦσαν τὰ ἀρσενικά καὶ θηλυκὰ (οὐχὶ δὲ καὶ τὰ οὐδέτερα, οὐδὲ τὰ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ τριτόκλιτα). Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην παρεδέχθησαν ἔκτοτε πάντες, ὅσοι ἠσχολήθησαν περὶ τὴν Ν. Ἑλληνικήν. διὰ τοῦτο ἐξεπλάγην ὅτε εἶδον τὴν ἀνωτέρω παρατεθειῶσαν φράσιν «... ὅτι δῆθεν...», ἤλπίζον δὲ ὅτι θὰ ἀντετάσσετο ἄλλη τις ἐρμηνεία τῶν εἰς - εας - ὀνομάτων τούτων, ἀλλὰ μάλιστα. Ἀντὶ δὲ ἄλλης ἐρμηνείας ἀνέγνωσα ὅτι τῶν εἰς - εὺς ὀνομάτων διαιρουμένων εἰς δύο τάξεις: εἰς «ὀνομαστικά» καὶ εἰς «ρηματικά»¹, τὰ ὀνομαστικά ἐξειλίχθησαν εἰς - εας - ᾱς, ὡς ἄμαξα — ἄμαξέας — ᾱς. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μέγα σφάλμα, διότι τὰ μὲν εἰς - ᾱς, - ᾱ ὀνόματα ἀνεφάνησαν π. Χ., ὅτε τὰ εἰς - εὺς ἦσαν ἔτι ἐν πλήρει χρήσει, πρβλ. Ἡρωδιανοῦ Β'. 675 «τὰ εἰς - ᾱς περισπώμενα εἰ μόνως κύρια ἢ ὑποκοριστικά ἢ ἐπισκώμματα ἢ ἀπὸ συμβεβηκότος ἰσοσυλλάβως κλίνεται. Κύρια μὲν οἷον Μηνᾶς, Μηνᾶ, Ζηνᾶς Ζηνᾶ, Μητροᾶς Μητροᾶ, Κομητιᾶς, Κομητιᾶ, Φιλητιᾶς Φιλητιᾶ καὶ τὰ ὅμοια· ὑποκοριστικά δὲ οἷον ὄστρακᾶς ὄστρακᾶ, πινακᾶς πινακᾶ, λαχανᾶς λαχανᾶ· ἐπισκώμματα δὲ οἷον καταφαγαῖς καταφαγαῖ, δακνᾶς δακνᾶ· ἀπὸ συμβεβηκότος δὲ οἷον τρεσαῖς - ᾱ ὁ δειλός.» (Πρβλ. ἀγγοῦρας = ὁ πωλῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ τόπος ὁ παράγων ἀγγούρια (ἐν Χίῳ), ἔτι δὲ Γλωσσολογ. Μελετῶν Α'. σ. 192. Ἀθηνᾶς, 29, σ. 204 καὶ ΜΝΕ. Α'. 420. ΑΑ². Β'. 35 καὶ 357.). Ὁ δὲ μετασχηματισμὸς εἰς - εας τῶν ἀρχαίων εἰς - εὺς δὲν ἀνέρχεται εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τοὺς πρώτους μεσαιωνικούς, πάντως μετὰ τὸ 300 ἢ καὶ 400 μ. Χ. Κατὰ ταῦτα ὁ παράγων τὰ εἰς - ᾱς ἐκ τῶν εἰς - εας ἀνατρέπει τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης ἡμῶν κατὰ πολλὰς ἑκατοντάδας ἐτῶν. Περὶ δὲ τῆς χρήσεως τοῦ ἐπιθήματος - εὺς καὶ τῶν δι' αὐτοῦ σχηματιζομένων ὀνομάτων παρατηρῶ ὅτι ταῦτα ἦσαν ποικίλα, ἦτοι 1) ἐδήλουν τὸ δρῶν πρόσωπον, ὡς λ.χ. ἰπλεύς, γραμματεὺς, θαλασσεὺς, κεραμεὺς, ἀνθρακεὺς, τραπεζεὺς (κύων) κ.λ. 2) ἐλέγοντο οὐχὶ μόνον ἐπὶ ἀνθρώπων καὶ δὴ καὶ ζώων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πραγμάτων: κοπεὺς, ἐμβολεὺς, χοεὺς κ.λ. (ὅπως καὶ τὰ εἰς - τῆς: δῆμης λόγος, ἰδιώτης βίος κ.λ., δι' ὧν ὡσάυτως ἀποδείκνυται ὅτι τὸ κατηγορούμενον

¹ Ἡ προτεινομένη διαίρεσις τῶν εἰς - εὺς ὀνομάτων εἰς δύο τάξεις: ὀνομαστικά καὶ ρηματικά, δὲν εἶναι ἀληθής, πρβλ. LEO MEYER ἐν Bezzemberger's Beiträge τόμ. 1φ σ. Περὶ τῶν ὀνομάτων τούτων, τῆς ἀρχῆς καὶ χρήσεως αὐτῶν ἰδ. ἐμὰ Ἀκαδημ. Ἀναγνωσμ. Β', σ. 47-8.

ἐπὶ προσώπων ἠδύνατο νὰ κατηγορηθῆ καὶ ἐπὶ πραγμάτων). Ἡ ἔννοια τοῦ δρωόντος προσώπου καὶ τοῦ ὄργάνου ὡς συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας πολλάκις ἐναλλάσσονται (τὸ ὄργανον δύναται νὰ νοηθῆ καὶ ὡς πρόσωπον, ὡς ἐνεργόν, ὡς δρῶν), διὰ τοῦτο δὲ ἡ κατάληξις - εὖς ἐλήφθη καὶ ἐπὶ ὄργάνου καὶ ἐπὶ τόπου ὡς παράγοντος: *δονακεὺς* (ιδ. Ἀκαδημ. Ἀναγνωσμ.². Β'. σ. 48 σημ.). = τόπος παράγων, ἔχων δόνακας (παρ' Ὀμήρω). Κατόπιν ἐλέχθησαν καὶ ἄλλα, ὡς λ. χ. *Πρωεὺς*, *Σχινεὺς* (Ἀθηναῖς, 5, σ. 237), *Ἐλαιεὺς*, *Κερχρεὺς*, *Ἐλαιεὺς*, *Φηγεὺς* κ. λ. (καὶ δὴ καὶ ἀπλῶς: *Δάφνη*, *Ἐλαία*, *Κυπάρισσος* κ. λ. «ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς ὄντων» κατὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον σ. 392, ἢ διὰ τύπου περιεκτικοῦ: *Σικυών*, *Μαραθῶν* κ. λ. ἢ εἰς - οὖς: *Δαφνοῦς*, *Ἀχερδοῦς*, *Μυρροῦς*, *Σελινοῦς*, *Φηγοῦς*, *Σιδουῦς* κ. λ.). Σήμερον πολλὰ τοιαῦτα εἰς - εἶας ἢ κατὰ συνίζησαν - εἶας λέγονται ἀπὸ φυτῶν δηλωτικὰ κωμῶν, θέσεων, ἀγρῶν, κ. λ. (ἐν δὲ τῇ Δ. Κρήτῃ καὶ Ἰκαρίχ εἰς - εἶς): ὁ *Πρωεὺς*, καὶ *Πρωιναρεὺς*, ὁ *Λυγαρεὺς*, ὁ *Ἀργουλεὺς* (= Ἀγριελαεὺς), *Ἀσφενταμέης*¹, *Ἀστοιβιδεὺς* (= τόπος πλήρης (ἀ)στοιβιδων), *Κερδές* = *Κεδρεὺς* (ἐν τῇ νοτίῳ τῆς Κρήτης νησίδι Γαύδω), *Φοινικεὺς*, *Φηγεὺς* κ. λ. 2) ἢ χρῆσις τῆς καταλήξεως ταύτης ἐπεξετάθη: οὕτω λ. χ. λέγεται (ἐν Δ. Κρήτῃ) *δρακονεὺς* = τόπος, ἐν ᾧ εὐρίσκονται πολλὰ (ὕ)δρ-ακόνια (ιδ. ΜΝΕ. Β'. σ. 402), *Πειρεὺς* = τόπος, ἐν ᾧ πολλὰί πέτραι κ. λ., πρβλ. καὶ *Χαλικεὺς* = τόπος, ἐν ᾧ πολλὰ χαλίκια, *Τροχαλεὺς* (ιδ. Ἀθηναῖς, 5, σ. 237. 495. 549. ΜΝΕ. Β'. σ. 273 κέξ.). Τώρα, ἂν τις θέλῃ νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὰ περιεκτικὰ, ὁμοίως πρὸς τὰ ἀρχαιότερα προσερχόμενα *καλαμῶνας*, *κυπαρισσῶνας*, *ἐλαιῶνας*, *ἀγγορεῶνας* (ἐν Καππαδοκίᾳ), *ἀγκαθεῶνας* κ. λ. ἢ ἀπλῶς ὡς παράγοντα, ἔχοντά τι, τοῦτο — νομίζω — μικρὰν ἔχει σημασίαν. Τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ποσοῦ τῶν παραγομένων καὶ ὑπαρχόντων, τὸ ὅποσον δύναται βέβαια νὰ εἶναι ἄλλοτε ἄλλο, ἀλλὰ μᾶλλον πρέπει νὰ εἶναι συνήθως πολλὰ, ἵνα δυνηθῶν νὰ ληφθῶν ὡς χαρακτηριστικὰ τοῦ τόπου.

Ἐπίσης ἀντετάχθησαν κατὰ τῆς ἐκ τοῦ *μορέα* ἔτυμολογίας τοῦ τοπωνυμικοῦ ὁ *Μορέας* καὶ ἄλλα τινά, ἥτοι 1) ὅτι ἐνῶ τὸ ο ἐν τῷ *μορέα* ἐτράπη εἰς *ου*: *μουρεά*, ἐν τῷ *Μορέας* δὲν ἐτράπη, δηλον ἄρα — ἐλέχθη — ὅτι ταῦτα δὲν συνδέονται ἔτυμολογικῶς πρὸς ἀλλήλα. Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ποικιλία φωνητικαί, μορφολογικαί, σημασιολογικαὶ παρατηροῦνται εἰς πολλὰς λέξεις ἢ καὶ εἰς τὰ παράγωγα αὐτῶν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἔτυμολογικὴν αὐτῶν συγγένειαν, πρβλ. *κόκκος* *κόκκινος*, — *κοκκάριον* — *κοκκάρι* (*πρινο-κόκκι*) κ. λ., ἀλλὰ καὶ *κουκκί* (= *κύαμος*), *κόχλος* — *κοχλίαις* — *κοχλιάριον*, ἀλλ' ἔπειτα ἀφ' ἐνὸς μὲν *χοχλίος*, ἀφ' ἐτέρου δὲ *χουλιάρι* κ. λ. 2) ὅτι ἐλέχθη καὶ Ἄμορέα καὶ *Μορᾶ* ἀλλὰ τὸ μὲν *Μορᾶ* προῆλθε προδήλως ἐκ τοῦ *Μορέα* — *Μορεά*, ὅπως ἡ *Μεσαρά*, (ἐκ τοῦ *Μεσαρέα* — *Μεσαρεά*), ὡς λέγεται ἐν Α. Κρήτῃ. Τὸ δὲ ἄ- τοῦ Ἄμορέα δύναται νὰ εἶναι καὶ ἀπλῶς προτακτικόν, ἄ- *λάδαμος*

¹ Ἦτοι τόπος πλήρης σφενδάμων.

ὅπως καὶ εἰς ἄλλας πολλὰς λέξεις τῆς Ν. Ἑλληνικῆς: Ἀνάπλι, ἀ-σφενταμές, ἀ-στοι-βιδές κ.λ. (MNE A. σ. 226), δύναται νὰ ἔχη προέλθει καὶ ἐκ τοῦ ἄρθρου *la Morea*, ὅπως λέγεται καὶ ὁ ὀμναλός (= μυελός), *νῶμος*, *Νίδα* κ.λ. = ὦμος, Ἰδη κ.λ. Ἀλλὰ καὶ ἂν περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας τῆς προσθήκης (ἢ καὶ ἀφαιρέσεως: *νάρθηξ* — *ἄρθηκας*, *Νάξος* — *Ἀξιά* κ.λ.) τῶν τοιούτων δύνανται νὰ ὑπάρχουν ἀμφισβητήσεις, περὶ τῆς ἐτυμολογικῆς ὁμῶς σχέσεως τούτων πρὸς ἄλληλα δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ καμμία, β) ὅτι ὁ σχηματισμὸς τοῦ ἐθνικοῦ *Μοραίτης* προϋποθέτει τοπωνυμικὸν λῆγον εἰς -α, ὅπως *Στιούρα* — *Στουραίτης*, *Σινά* — *Σιναιίτης*, *χώρα* — *χωραίτης* κ.λ. Ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ ἐθνικὰ ταῦτα σχηματίζονται κατ' ἀναλογίαν πρὸς παλαιότερα πρότυπα ἄλλοτε καὶ ἀλλαχοῦ ἄλλα, τούτου δ' ἕνεκα μεταβάλλεται πολλάκις τὸ θέμα, πρβλ. *Κορφούς* — *Κορφαίτης*, *Πόρος* — *Πορωίτης*, *Πάρος* — *Παριανός*, *Μυστραῖς* — *Μυστριώτης*, *Κύπρος* — *Κυπραίος*, *Μυτιλήνη* — *Μυτιληναῖος* — *ναῖος*, *Μέγαρο* — *Μεγαριίτης*, *Αἴγινα* — *Αἰγιωήτης*, *Κρήτη* — *Κρητικός*, *Φώκαια* — *Φωκαεὺς* καὶ *Φωκαίτης*, *Σάϊς* — *Σαίτης* μ.λ. κ.λ. Διὰ τίνα αἰτίαν προτιμᾶται κατὰ τὸν σχηματισμὸν ἐνὸς ἐκάστου ἐκ τούτων αὕτη ἢ ἐκείνη ἢ κατ'ἀλήξιν, δὲν δυνάμεθα ἐν τῷ παρόντι νὰ εἴπωμεν, διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸ γνωστὸν τοῦτο, ὅτι δηλ. κατὰ πρότυπὸν τι ἐσχηματίζετο τὸ ἐκάστοτε νέον. Περὶ τοῦ *Μοραίτης* δύναται ἴσως νὰ λεχθῆ, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ πρωτεύουσα τοῦ πριγκιπάτου, ἦτοι ἡ πόλις Ἀνδραβίδα (καὶ Γλαρέντζα) ἐλέγετο ἡ *Χώρα* (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ χωρία), ἐξ αὐτῆς δ' ἐσχηματίσθη ὁμαλῶς ὄνομα *χωραίτης*, διὰ τοῦτο ἐλέχθη καὶ ὁ κάτοικος τῆς ὅλης ἐπικρατείας, τοῦ *Μορέα*¹: *Μοραίτης*, ὅτι δηλ. πρότυπον πρὸς σχηματισμὸν τοῦ ὀνόματος τῶν κατοίκων τοῦ *Μορέα*, τοῦ ἐθνικοῦ: *Μοραίτης*, ὑπῆρξε διὰ τὴν εἰρημένην αἰτίαν ὁ κάτοικος τῆς πρωτεύουσας, ὁ *χωραίτης*. πρβλ. *Μυτιληναῖος* = Λέσβιος, *Candia* παρὰ τοῖς Ἑνετοῖς = *Κρήτη*.

Ἐν τέλει παρατηρῶ ὅτι καὶ κατ' ἄλλον θετικώτερον τρόπον ἀποδεικνύεται ἡ ἑλληνικὴ καταγωγὴ τοῦ ὀνόματος *Μορέας*. Καθ' ἃ δηλ. πρὸ ἐτῶν ἐλέχθη ἐν Ἀθηναῖς, 5, σ. 287. 478. 507, μόνον τὰ ἀπὸ φυτῶν (καὶ καθόλου ἀπὸ χαρακτῆρός τινος τοῦ ἐδάφους) σχηματιζόμενα τοπωνύμια εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφέρωνται κατὰ τρία γένη (ἀρσενικόν, θηλυκὸν καὶ οὐδέτερον), ἦτοι τὸ τοῦ καρποῦ εἰς -ον: τὸ *Μόρον* (Γλωσσολ. Μελετῶν Α'. 26), τὸ τοῦ δένδρου εἰς -έα: ἡ *Μορέα* (ἐν Κρήτῃ ἢ *Μουρνέ(α)*) καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἰς -εὺς -έας: ὁ *Μορέας*, πρβλ. τὸ *τζιτζιφο* — ἢ *τζιτζιφέα* — ὁ *Τζιτζιφές* (ἐν Κρήτῃ), τὸ *ἀχλάδι* — ἢ *ἀχλαδεά* — ὁ *Ἀχλαδεάς*, τὸ *σῦκον* — ἢ *συκέα* — ὁ *Συκεάς* καὶ ὁ *Συκῶνας* (ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἰδ. Γλωσσολογ. Μελετῶν Α'. σ. 17), τὸ *μύρτον* — ἢ *μυρτέα* — ὁ *Μυρτές* καὶ *Μυρτιδές* (ἰδ. Γλωσσολογ. Μελετῶν Α'. σ. 21).

¹ Ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, *Μορέας* ὀνομάζετο ὅχι ὅλη ἡ χερσόνησος, ἀλλὰ μόνον τὰ δυτικὰ μέρη αὐτῆς, ὅπου τότε ὑπῆρχον καὶ αἱ *μορέαι*.